

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ (1870-1900 рр.)

Сучасний період розбудови незалежної української держави характеризується вирішенням важливої проблеми державотворення – формування нової по суті системи місцевого самоврядування, складовою частиною якої є ефективні муніципальні структури. Ця проблема належить до розряду таких, інтерес до яких з плином часу не зменшується, а навпаки являє тенденцію до зростання. Становлення органів міського самоврядування, методи і напрямки роботи важливі в науково – пізнавальному, практично – прикладному і виховному значеннях у процесі моделювання сучасного муніципального управління. Успішному здійсненню адміністративної реформи сприятиме вивчення, переосмислення і висвітлення уроків історії. Врахування досвіду минулого дасть змогу уникнути повторення помилок, обрати найоптимальніші шляхи їх розв’язання. Проблема діяльності муніципалітетів у господарській сфері у другій половині ХІХ ст. залишається недостатньо дослідженою. Зокрема і в Харкові, який мав свою регіональну специфіку.

Міські реформи 1870, 1892 рр. передбачали, що до завдань самоврядування відносилися і місцеві господарські питання: благоустрій міст, утримання міських комунікацій, міська освіта, медичне обслуговування тощо. Низка факторів впливала на рівень виконання завдань, які стояли перед самоврядуванням Харкова. До прийняття Положення 1892 р. серед виборців і гласних переважали найчастіше представники непривілейованих станів. Вони мали низький рівень освіти і часто слугували знаряддям для досягнення мети різними угрупованнями. Після 1892 р від керівництва містом була відсторонена значна частина міського населення, що не відповідала суворим цензовим вимогам. Наступним фактом, що негативно впливав на міське господарство – це значні обов’язкові витрати міста, які вели до формування недоїмок.

Аналіз діяльності міського самоврядування по благоустрою міст доцільно розпочати з обов’язкових постанов, які приймалися думою. Вони охоплювали всі аспекти благоустрою міста. Слід відзначити, що самоврядні інституції Харкова не розробили точних правил прийняття та реалізації обов’язкових постанов. Значна частина прийнятих постанов була ініційована губернатором або поліцією. Головним чином зазначені постанови стосувалися розв’язання таких проблем: 1) утримання в чистоті вулиць, 2) прийняття певних протипожежних заходів. Але часто ці рішення носили декларативний характер і не були підкріплені конкретними діями. У випадку коли навіть думи приймали обов’язкові постанови виявлялося ряд недоліків: довгий термін прийняття; постанови за формулюванням суперечливі характер,

що стримувало їх публікацію. В інших випадках прийняті думами обов'язкові постанови інколи відмінялися губернським у міських справах присутством. Це було пов'язано з тим, що у постановах згадувалися питання, які не входили до компетенції міських самоврядних структур. Незрозумілий і суперечливий характер постанов також ставав причиною їх відміни з боку місцевої губернської адміністрації. Новостворені міські самоврядні структури часто пояснювали невиконанням обов'язкових постанов, поганою роботою поліції, яка недостатньо допомагала муніципальним структурам.

Важливим аспектом міського життя було постійна розбудова міст, розширення їх адміністративних кордонів. З 1871 р. міська управа Харкова щорічно в середньому затверджувала 269 проектів різних споруд. Однак, у місті в цей час переважали дерев'яні будинки. У Харкові міська влада намагалася запобігати стихійній забудові, але за період 1875-1885 рр. так і не змогла затвердити генеральний план забудови міста (було три проекти). В результаті цього, у Харкові навіть Сумська – центральна вулиця – мала звивистий вигляд.

Важливим напрямком діяльності муніципалітету у справі благоустрою міста було упорядкування вулиць. У переважній більшості вони були ґрунтовими і практично переставали функціонувати під час повеней та великих дощів. Тому найбільш гострим було питання по брукуванню доріг. У Харкові де проблему брукування спільно вирішували мостильна комісія, міська управа та завідуючий інженерним відділом більша частина вулиць не мала кам'яного покриття. У 1880 р. в місті було забруковано 36 верств доріг. Міська влада вимагала від домовласників за свій кошт облаштувати під'їзди до своїх будинків. Для цього домовласникам продавали браковану або вживану тротуарну плитку. З неї вони повинні були зробити містки через стічні канали і виходи до тротуарів.

Наступною важливою проблемою, яку вирішували міста з часу їх появи, було водопостачання, вивіз сміття і боротьба з епідеміями. Збільшення міського населення, часті епідемії змушували муніципалітети вирішувати згадані проблеми використовуючи досягнення науки і техніки. Часто в населених пунктах одночасно використовували річкову і колодязну воду для потреб населення. У Харкові ідея будівництва водогону обговорювалася з кінця 40-х років ХІХ ст., але всі спроби закінчилися невдачею. Після запровадження Положення 1870 р. новостворені самоврядні структури знову повернулися до згаданої проблеми. У грудні 1872 р. дума сформувала спеціальні комісії (фінансову і технічну), які повинні були підготувати відповідну документацію і знайти підрядчика. Через два роки міська дума погодилась на концесійному варіанті водогону. У 1878 р. міська влада підписала контракт з підприємцями К. Диллем та А. Рейсом на будівництво водогінної системи. Право власності на проект водогону, а потім на його будівництво і концесію довгий час були об'єктом неодноразових судових процесів. Після багатьох проблем у 1881 р. водогін у Харкові було відкрито. Отже, завдяки зусиллям муніципальних структур спостерігалися

певні позитивні зрушення у вирішенні проблеми водопостачання в місті, але загальна картина залишалася досить невтішною. Скрутне фінансове становище міських самоврядних структур ставало часто вирішальним чинником, що стримував будівництво сучасних систем водопостачання.

Досить важливою для успішного життя міст була діяльність органів самоврядування в санітарно-епідеміологічному напрямку. Низький рівень знань в галузі боротьби з інфекціями, дорогі або малоефективні ліки, відсутність належної кількості кваліфікованих кадрів – все це лише ускладнювало діяльність муніципальних органів у даній сфері. Загальний аналіз діяльності харківської міської думи і управи засвідчує, що останні недостатньо зробили по санітарному оздоровленню міста. Розроблялися і приймалися лише окремі постанови для вирішення окремих завдань. Відсутність контролю за виконанням рішень думи часто мінімізувало позитивні наслідки діяльності міської влади.

Актуальним для багатьох міст залишалося питання будівництва каналізації. Найбільш поширеним методом очищення міст був вивіз сміття за межі міста. У Харкові дискусія щодо будівництва каналізаційні системи точилася двадцять років. В кінці 1897 р. міська дума прийняла рішення викупити 100 десятин землі поблизу Харкова під будівництво каналізаційної станції. У 1873 р. міські нечистоти вивозилися на звалище біля Білгородського шляху. Залишені таким чином нечистоти після дощів разом з дощовою водою з пагорбів звалища поверталися у місто і посилювали небезпеку епідемій. Лише у на початку ХХ ст. міська влада перейшла від обговорень до будівництва каналізаційної системи.

Проблема санітарії міст вирішувалася досить повільними темпами з декількох причин. Освітній рівень міського населення і членів муніципальних структур був низький, що часто вело до недостатнього розуміння необхідності вирішення нагальних потреб міста. Недостатньо стабільне фінансове становище думи і управи було додатковим стримуючим фактором. Відсутність чіткого плану міста і перспективних проєктів розбудови часто заводили муніципалітет у глухий кут у пошуках зручних і вільних ділянок під будівництво асенізаційних систем.

Вимоги часу спонукали місцеву владу вирішувати проблему освітлення міста. Необхідність безпечного руху транспорту, міського населення, а також зовнішнє оформлення вулиць посилювали гостроту питання. Ступінь вирішення даної проблеми був ще гірший, ніж справа з водогоном. У Харкові газове освітлення починається з 1871 р. Згідно із заключним контрактом з міською владою цю роботу розпочала компанія “Діксон і К”. Компанія встановила у місті 100 ліхтарів, що працювали на зрідженому газі. Крім чавунних ліхтарів у місті були прокладені комунікації і побудовано газовий завод. Компанія на 50 років отримала право освітлювати Харків. Після закінчення даного терміну все обладнання (ліхтарі, комунікації, завод) переходили у власність міста. Слід відзначити, що на початку ХХ ст. ситуація з освітленням Харкова залишалася майже на рівні 70-х років ХІХ ст. З 1895 р. у губерньському центрі починають використовувати також і

електричне освітлення. Приємною несподіванкою для населення став той факт, що електричні ліхтарі почали встановлювати з окраїн. Це позитивно вплинуло на побут громадян.

Влада Харкова у 1878 р. почала обговорення питання створення “конки”. Процес будівництва постійно затягувався, проекти перероблялися і не виконувалися. В результаті за 20 років будівництва з’ясувалося, що замість передбачених 17,5 верств шляхів місто отримало 14 верст 280 саж. У 1899 р. дума Харкова вперше починає обговорювати проблему необхідності будівництва у місті трамвайних ліній на електричній тязі. Але бажання муніципальної влади розширити за власний кошт транспортну систему Харкова зіштовхнулося з опором монополіста у цій сфері (Бельгійського товариства), яке намагалося різними засобами завадити або затягнути нове будівництво. Переговори тривали до 1901 р. і закінчилися невдачею, але будівництво було затримано. Подібні випадки були зафіксовані і в інших українських містах. Це змусило Міністерство внутрішніх справ спеціальним циркуляром № 41 у 1896 р. рекомендувати міським суспільним управлінням відмовитися від концесій і шукати власні кошти для вирішення міських проблем.

Таким чином, можна зробити висновок, що найбільших успіхів у сфері благоустрою органи міського самоврядування досягли в губернських містах. Більшість повітових міст не мали таких значних досягнень. Головними причинами такої диспропорції можна вважати: різницю у освітньому рівні більшості городян і представників міської влади, фінансові можливості міст, значну кількість податків і накопиченні недоїмки. Одночасно не слід штучно занижувати досягнення по вирішенню окремих проблем благоустрою міст зазначених губерній.

Неоднозначність результатів діяльності органів міського самоврядування у другій половині XIX ст. (в тому числі і у Харкові) вимагає подальших досліджень на всеукраїнському і регіональному рівнях. Заслуговують на особливу увагу такі питання: діяльність міських банків, кредитних товариств, страхування від пожеж, дольове фінансування медичних і учбових закладів та вплив діяльності органів самоврядування на повсякденне життя міського населення.